

Мазяр О.В. *Релігійний досвід як чинник ціннісної регуляції поведінки* /Актуальні проблеми психології творчості: Збірник наукових праць / За ред. В.О.Моляко. – Т.12. – Вип.4. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. – 336 с. – С. 143-151

С.143

Мазяр О.В. (м. Житомир, Україна)

РЕЛІГІЙНИЙ ДОСВІД ЯК ЧИННИК ЦІННІСНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ

Постановка проблеми.

Під релігійним досвідом переважно розуміють взаємодію людини з трансцендентною сутністю (Богом), що супроводжується почуттям надприродного (О.П.Забіяко, І.О.Ільїн, Ю.Макселон, Г.Ньютон Мелоні та ін.). Специфічність релігійного досвіду полягає у тому, що людина здобуває його не в звичайній емпіричній площині, взаємодіючи з іншими суб'єктами життєдіяльності, а в символічно-віртуальній площині сакральних смислів, які набувають значення ціннісних орієнтирів і здатні мотивувати суб'єкта на релевантну стратегію поведінки.

С. 144

У психологічній науці релігійний досвід здебільшого досліджується як чинник ціннісної регуляції поведінки людини. Загальноприйнятою стає думка, що релігійність справляє позитивний вплив на психічне здоров'я людини (О.О.Войнівська, І.О.Ільїн, А.Маслоу, Г.Олпорт, С.О.Ставицька), пропонуються шляхи формування релігійного досвіду, що забезпечать подальшу релігійну соціалізацію особистості (І.Г.Ковровський, С.М.Палій, М.Пірен, О.І.Ющишин, О.Ятищук та ін.).

На нашу думку, ця теза вимагає щонайменше міждисциплінарної дискусії і подальшої верифікації. Зокрема, важливим завданням є визначення

особистісно-ситуаційних параметрів, за яких релігійний досвід забезпечує диспозиційну, ситуаційну та ситуативно-випадкову регуляцію поведінку.

Метою статті є розробка типології релігійного досвіду, яка визначатиме його можливості регулювати поведінку.

Аналіз досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми.

В межах різних психологічних підходів та конфесійних напрямків можуть існувати фундаментальні відмінності у розумінні релігійного досвіду. Це зумовлює необхідність окреслити авторську позицію. Ми визначаємо трансцендентні феномени як іманентні людині, що частково закладаються на несвідомому рівні психічної організації, а частково усвідомлюються як ціннісні життєві орієнтири.

У психології релігії поширеним є поняття «релігійності» як суб'єктного аспекту релігії [9]. Під релігійністю розуміють віру у надприродне, що стає об'єктом поклоніння [10], «сутнісну характеристику психологічного стану особистості, що відображає її релігійне світорозуміння, релігійне світовідчуття та релігійне світоставлення» [1, с. 5]. О.Бучма, О.О.Войнівська визначають структуру релігійності і вимірюють її за якісними та кількісними показниками: рівнем, станом, характером, динамікою та ступенем. Причому ступінь релігійності відображає її когнітивні, емоційні та поведінкові аспекти, тобто інтегрує всі психологічні особливості релігійної особистості.

Таким чином категорія релігійності розширюється настільки, що часто вимагає уточнення свого змісту. Ця поняттєва невизначеність, очевидно, є однією з причин вже традиційного дихотомічного поділу релігійності на істинну та невротичну. Зокрема, Г.Олпорт розмежовує зовнішню та внутрішню релігійність. Зовнішня релігійність розглядається як своєрідний духовний інструмент для здобуття почуття безпеки та соціальних позицій, а внутрішня – як самоцінність релігійної віри, що пронизує все життя людини [8].

Подібну типологію розробляють М.Аргайл та Б.Бейт-Халлам, вводячи поняття персональної та аперсональної релігійності. Персональна релігійність є почуттям зв'язку з трансцендентною сутністю, аперсональна релігійність – це поверхове, бездуховне, утилітарне використання релігії [5].

На нашу думку, дихотомічний поділ релігійності не зовсім точно відображає сутності релігійної феноменології. Адже внутрішня релігійність може мати зовнішнє спрямування у релігійних діях і бути засобом досягнення соціальних позицій – підвищення статусу, збільшення статків, здобуття влади і впливовості, розширення соціальних контактів, а відтак

С.145

виконує певну інструментальну функцію. Натомість зовнішня (невротична) релігійність зовсім не позбавлена щирості віри, реалізації релігійного ідеалу і готовності йти на самопожертву.

Термін «релігійність» часто виявляється надто широким (інтегральним) для опису релігійної феноменології. На нашу думку, більш доцільно використовувати усталені в психології релігії поняття: «релігійний досвід», «релігійна поведінка», «релігійна ідентичність», «релігійна соціалізація», які адекватно відображають соціопсихічні процеси життєдіяльності релігійної особистості.

Саме поняття «релігійного досвіду» дозволяє виділити ціннісну основу релігійної поведінки та релігійної соціалізації особистості.

У філософії досвід розглядається як особлива форма чуттєво-емпіричного відображення зовнішнього світу і розуміється як взаємодія суб'єкта з зовнішнім світом та результат такої взаємодії [12]. Специфіка релігійного досвіду полягає в тому, що трансцендентна сутність не є об'єктом зовнішнього світу, з яким суб'єкт може безпосередньо взаємодіяти. Ця взаємодія відбувається у насамперед у свідомості особистості.

О.П.Забіяко визначає релігійний досвід як «стан психіки, в якому людина усвідомлює себе такою, що перебуває у контакті з надприродною істотою або могутністю, відчуває свою причетність до інобуття...» [10, с.

413]. В.П.Москалець зауважує, що індивідуальний релігійний досвід – це «емоційне, чуттєве та мисленнєве перетворення суб'єктом концептуально-догматичних положень релігії з позиції їх цінності особисто для нього» [5, с. 229].

Отже, релігійний досвід виробляється в процесі взаємодії суб'єкта з персоніфікованим суб'єктом духовного світу в контексті життєвої ситуації й інтеріоризує результати цієї взаємодії у формі ціннісних конструктів, які можуть стати центральними в аксіогенезі особистості.

Рефлексивний діалог як передумова набуття релігійного досвіду.

Релігійний досвід – це завжди суб'єкт-суб'єктна взаємодія в межах свідомості однієї людини. С.О.Ставицька зауважує, що у людини в рамках релігійної взаємодії можуть складатися не тільки суб'єкт-об'єктні, але й суб'єкт-суб'єктні відносини [11]. Фактично йдеться про подвоєння суб'єктності індивіда, коли власне Я (ego) відділене від Я трансцендентної сутності (alter-ego), регулярно чи епізодично взаємодіючи з нею.

На думку О.Колісника, духовний розвиток людини дебютує зовнішнім діалогом з авторитетними особистостями, а згодом стає внутрішнім [2]. Такий внутрішній діалог відображає процес взаємодії ego та alter-ego. Для віруючого alter-ego постає ідеалізованим досконалим суб'єктом. В.Франкл називає трансцендентну сутність «персоніфікованою совістю», «співрозмовником у внутрішньому діалозі».

З.С.Карпенко визначає загальним психологічним механізмом аксіогензу особистості діалогічне спілкування, в процесі якого відбувається включення Іншого в духовний світ Я як повноважного партнера, можливого взірця саморозвитку.

С.146

О.Крупська емпірично доводить, що розуміння трансцендентної сутності зумовлено звичайними щоденними взаєминами з батьком у ранньому дитинстві [3]. За такого підходу релігійний досвід є проекцією ставлення до батька і розгортанням заміщеного діалогу з ним у формі

рефлексії. Це до певної міри пояснює феномен розмитості відчуття конфесійної належності для пересічних віруючих [4]. Для них Бог справді один як одним є батько. Дискусії щодо істинної конфесії точаться серед тих віруючих, які у своєму релігійному досвіді вийшли за межі емоційного заміщення.

Отже, в основі релігійного досвіду завжди лежить своєрідний інтеріоризований діалог зі «значимим іншим» (між суб'єктом ego та суб'єктом alter-ego). Його мета: 1) поглиблення рефлексії (самопізнання), 2) вироблення необхідних ресурсів поведінки (розширення власних можливостей) і 3) встановлення самоконтролю (обмеження власної активності). Якщо суб'єктні характеристики ego формуються в процесі розвитку особистості, то alter-ego виокремлюється з ego внаслідок його життєвої некомпетентності і фактично є виразником уявної активності досконалої особи, в арсеналі якої шукані особистістю ресурси поведінки та самоконтролю.

Alter-ego є суб'єктивною реальністю для релігійної особистості. Його функціональне призначення полягає в тому, щоби допомогти особистості відновити, підтримати чи розвивати свою «недосконалу» суб'єктність. Alter-ego дозволяє ego розгорнути внутрішній дискурс, розділити частину відповідальності за власне життя, ситуативно заміщати його, коли індивід неспроможний бути суб'єктом у певних життєвих обставинах. Релігійний досвід у вузькому розумінні – це культура взаємодії з трансцендентною сутністю, яка є суб'єктом співбуття у ситуації.

Не варто забувати, що християнство зароджується у Римській імперії як релігія рабів, фактично позбавлених суб'єктних характеристик. Християнська ідея спонукає індивіда до визнання суб'єктності Ісуса, який загинув на хресті за всіх людей, і встановлення з ним внутрішнього зв'язку. Не дарма головна умова навернення до християнської віри – це безумовне прийняття Ісуса Христа в якості свого Спасителя (хоча це не єдина його роль). Релігійна особистість погоджується вступити у внутрішній зв'язок з

історичною чи уявною особою, визнає її реальну та унікальну спроможність чинити вплив на її життя, відновлювати, підтримувати чи розвивати суб'єктні характеристики індивіда.

Для релігійної особистості віра – це визнання Ісуса в якості постійно діючого суб'єкта, з яким неможливо уникнути контакту. Віруючий потрапляє у перманентну ситуацію вимушеного *внутрішнього діалогу* (молитви та одкровення), в якому Ісус виступає спостерігачем, опонентом чи помічником. Транзакції Ісуса як alter-ego звернені до ego з метою його посилення, а часом і ціннісної реконструкції, наприклад, в ситуації психофізіологічної залежності (алкогольної, наркотичної).

Фактично alter-ego (або Інший включений у духовний світ Я) є співтворцем побудови власної суб'єктності.

Типологія релігійного досвіду.

Релігійний досвід по суті набуває форми *релігійної віри* в існування надприродної істоти, що перебуває поза природним

С.147

порядком існування, але водночас, відповідно до релігійної аксіоми, є інстанцією, що в кінцевому випадку визначає цей порядок [10, с. 90].

Поняття релігійної віри, можливо, містить деяку містично-таємничу конотацію, однак якнайповніше інтегрує всі психічні процеси, що складають основу релігійного досвіду. По суті релігійний досвід – це завжди досвід віри у надприродне. Причому поняття віри стосується насамперед відповідних знань, очікувань, а не поведінки, що важливо для розуміння функціональних аспектів релігійного досвіду.

Релігійна віра як ядро релігійного досвіду може різнитися в окремих індивідів за параметром актуалізації та інтенсивності. Іншими словами, релігійний досвід у різних людей набуває різної цінності. О.Л.Музика наголошує, що життєві цінності кожної людини унікальні, принаймні композиційно [7]. Тобто в одних суб'єктів релігійний досвід є центральним ціннісним конструктором, а в інших – периферійним. Відповідно перші є

релігійно соціалізованими, другі лише інколи використовують релігійний досвід для ситуаційної інтеграції.

Отже, для аналізу релігійного досвіду як чинника ціннісної регуляції поведінки важливим є те, наскільки регулярно суб'єкт (ego) *взаємодіє* з трансцендентною сутністю (alter-ego) з метою отримання психологічних ресурсів для інтеграції у життєву ситуацію.

Іншим параметром оцінки регулятивної ролі релігійного досвіду постає *результат взаємодії* ego та alter-ego, а саме ступінь регулярності використання релігійної віри в процесі життєдіяльності.

Таким чином можна виділити чотири основних типи релігійного досвіду: декалогічний, рефлексивний, поверховий та нестійкий (табл. 1).

В залежності від того, який переважний ступінь взаємодії ego та alter-ego і яке використання результатів взаємодії у життєвих ситуаціях, можна також визначати ступінь ціннісної диспозиції релігійного досвіду. Причому вслід за О.Л.Музикою та І.С.Загурською ми схильні розрізняти поняття ситуаційності (приналежності до життєвої ситуації) і ситуативності (нестійкості, мінливості) [6, с. 8]. Відтак релігійний досвід може виступати диспозиційним, ситуаційним та ситуативним чинником регуляції поведінки.

Таблиця 1

Ступінь взаємодії ego та alter-ego	Ступінь використання релігійного досвіду у ситуації	Релігійний досвід як чинник поведінкової регуляції	Тип релігійного досвіду
регулярний	регулярний	диспозиційний	декалогічний
регулярний	епізодичний	ситуаційний	рефлексивний
епізодичний	регулярний	ситуаційний	поверховий
епізодичний	епізодичний	ситуативний	нестійкий

Розглянемо докладно кожен тип релігійного досвіду.

Декалогічний релігійний досвід (лат. *decalogus* – заповідь). Суб'єктне ego регулярно взаємодіє з alter-ego і результат їх взаємодії регулярно визначає поведінку індивіда в ситуації (рис. 1).

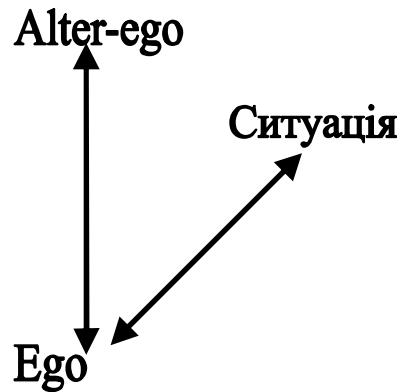

Рис. 1. Декалогічний релігійний досвід*

Індивід керується прямими релігійними настановами (заповідями), незважаючи на ступінь їх доречності в конкретній життєвій ситуації. Фактично йдеться про максимальне зближення й ідентифікацію ego та alter-ego, коли віра визначає істинно праведну поведінку. Індивід абстрагується від конкретної життєвої ситуації і його релігійність набуває надситуаційного характеру, він не зважає на обставини, перебуваючи вище за них.

Декалогічний релігійний досвід забезпечує *диспозиційну* регуляцію поведінки. Прикладами декалогічного релігійного досвіду є дії священнослужителя, який, ризикуючи власним життям, рятує людину від смерті, а також дії Свідка Єгови, який забороняє лікарям переливати йому кров, оскільки це забороняє віровчення.

Рефлексивний релігійний досвід. Суб'єктне ego регулярно взаємодіє з alter-ego, але результат їх взаємодії епізодично визначає поведінку індивіда в ситуації (рис. 2). Індивід обов'язково бере до уваги релігійну позицію,

* Тут і далі суцільною лінією позначено регулярний зв'язок, а пунктирною – епізодичний.

намагається інтерпретувати «промисел Божий» у повсякденному житті, однак такі дії *ситуаційно* регулюють його реальну поведінку.

Метафорично кажучи, на відмінну від суб'єкта з декалогічним релігійним досвідом суб'єкт з рефлексивним релігійним досвідом не завжди вірить, що «береженого Бог береже». Це типова протестантська позиція, обґрунтована М.Вебером. Індивід робить спроби раціональним шляхом перевіряти відповідність своєї ірраціональної віри, оцінює адекватність релігійної реакції на певні соціальні стимули.

С.149

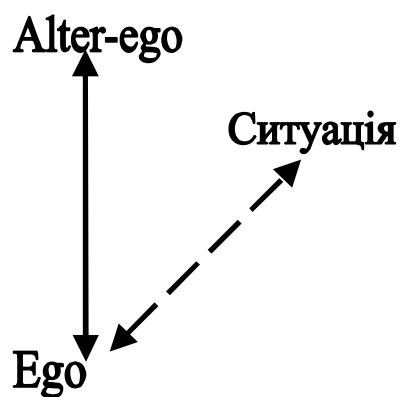

Рис. 2. Рефлексивний релігійний досвід

Поверховий релігійний досвід. Суб'єктне ego епізодично взаємодіє з alter-ego, тобто звертається з молитвами до Бога у хвилини життєвих випробувань. Але суб'єкт майже завжди використовує результат такої взаємодії у скрутних життєвих ситуаціях (рис. 3).

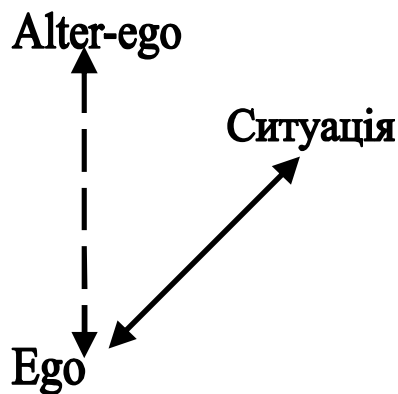

Рис. 3. Поверховий релігійний досвід

Фактично йдеться про утилітарне використання релігійного досвіду і в такому контексті релігійність набуває суто інструментального характеру й *ситуаційно* регулює поведінку індивіда.

Ми не вкладаємо негативної конотації у поняття «поверховий». Цей тип релігійного досвіду вирізняє лише поверхова обізнаність щодо предмету своїх вірувань і часто індиферентне ставлення до конфесійних відмінностей. Суб'єкт з поверховим релігійним досвідом вважає, що достатньою є його щира віра в трансцендентну сутність.

Очевидно, що переважна більшість віруючих має поверховий релігійний досвід, щира віра яких не складає виняткового смислу життя.

Поверховий релігійний досвід може стати підґрунтям для набуття рефлексивного і декалогічного релігійного досвіду за умови, коли складна життєва ситуація скеровує індивіда до ірраціональної (містичної) операціоналізації свого суперечливого життєвого досвіду.

Нестійкий релігійний досвід. Суб'єктне его вкрай епізодично взаємодіє з alter-ego і так само епізодично використовує результат цієї взаємодії у

C.150

життєвих ситуаціях (рис. 4). Нестійкий релігійний досвід використовується *ситуативно* як випадкова спроба знайти ресурси для вирішення гострих життєвих проблем.

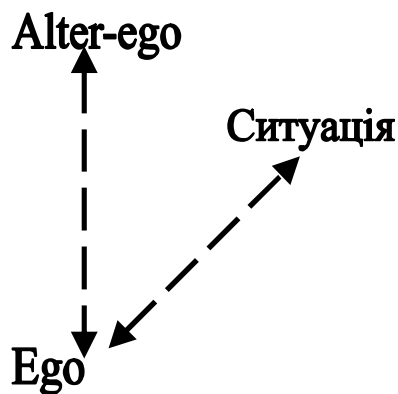

Рис. 4. Нестійкий релігійний досвід

Такий віруючий, як правило, не досягає рівня декалогічної релігійності, оскільки його релігійність сформована стихійно, вона не систематизована і носить ситуативно-захисний характер. Індивід не схильний, навіть «отримавши» ресурсну підтримку з боку трансцендентної сутності, позбавляти себе суб'єктності і приписувати позитивний результат лише трансцендентної сутності. Така форма поведінки трактується богословами як прояв «гордині».

Висновок. Особливість запропонованої типології полягає у можливості уникнути звичного дихотомічного поділу релігійності й аналізувати її у контексті ціннісної свідомості суб'єкта.

Запропонована класифікація релігійного досвіду ще потребує емпіричного підтвердження. Власне її сильною стороною є те, що релігійний досвід виходить з тіні трансцендентності та надзвичайності і стає придатною для емпіричного вивчення. Зокрема, предмет досліджень окреслюється змістом та формою взаємодії ego та alter-ego і дозволяє вивчати регулятивну функцію релігійного досвіду в залежності від її суб'єктної цінності.

Література:

1. Войнівська О.О. Психологічні особливості особистісної релігійності. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. – Одеса, 2007. – 18 с.
2. Колісник О. Духовний саморозвиток особистості // Соціальна психологія, 2006. – № 1. – С. 62-77.
3. Крупська О. Дитячо-батьківські стосунки як чинник ставлення молоді до Бога // Соціальна педагогіка, 2006. – № 5. – С. 147-154.
4. Ліщинська О. Релігійність українців очима українців // Соціальна психологія, 2007. – № 3. – С. 116-123.
5. Москалець В.П. Психологія релігії: Посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 240 с.

6. Музика О.Л., Загурська І.С. Самооцінка і розвиток творчих здібностей: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2007. – 168 с.

7. Музика О.Л. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження ціннісної свідомості / Проблеми суспільних трансформацій України в умовах транзитивного розвитку: Збірник

C.151

наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Житомир, 2004. – С.114-123.

8. Олпорт Г. Особистість в психології (уривки) / Лубський В.І., Предко О.І. Психологія релігії: Підручник і хрестоматія. – Ч.1.: – Київ: «Центр учбової літератури», 2004. – 208 с. – С. 198-204.

9. Психологія. З викладом основ психології релігії / Під ред. о. Юзефа Макселона. – Львів, «Свічадо», 1998. – 320 с.

10. Религиоведение: словарь / Элбакян Е.С. – М.: Академический Проект, 2007. – 637 с.

11. Ставицька С.О. Розвиток психології релігії та її роль у становленні духовної особистості // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: 36 наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – № 12 (37). – 229 с. – С.191-198.

12. Философский словарь / Под ред. И.Т.Фролова. – М.: Политиздат, 1991. – 560 с.

Стаття присвячена проблемі релігійного досвіду як чинника ціннісної регуляції поведінки. Автор виділяє чотири основних типи релігійного досвіду, які диспозиційно, ситуаційно та епізодично регулюють поведінку суб'єкта.

Статья посвящена проблеме религиозного опыта как фактора ценностной регуляции поведения. Автор выделяет четыре основных типа религиозного опыта, которые диспозиционно, ситуационно и эпизодически регулируют поведение субъекта.

The article is devoted the problem of religious experience as a factor of the valued adjusting of conduct. An author selects four basic types of religious experience, what disposition, situation and episodically regulate the conduct of subject.